

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Suskilusi asmenybė

2012-03-01

ŽURNALAS: KRANTAI

TEMA: Poezija

AUTORIUS: Agota Stašytė

DATA: 2012-03

Suskilusi asmenybė

Agota Stašytė

Maria Komornicka (1876-1949) – Lenkijos poetė, įėjusi į istoriją ne tik savo kūryba, bet ir tragišku likimu. Gimusi modernizmo kultūroje, vadovavusis romantizmo reliktais, save perlaužė į dvi dalis ir, pradėjusi gyvenimą kaip Maria Komornicka, jį užbaigė kaip *Piotras Odmieniec*as Włastas.

Maria Komornicka – tai tarsi modernizmo ir romantizmo vaikas, prisidėjusi tiek prie vienos, tiek prie kitos meno srovės. Galima traktuoti, jog jos atvejį lėmė modernizmo kultūra, kuri yra siejama su novatoriškais XIX a. pabaigos – XX a. antrosios pusės meno reiškiniiais, pasižyminčiais antitradiciškumu, eksperimentiškumu, Europos klasikinės kultūros krizės pajauta. Modernizmas neigia romantines bei realistines meno normas, linksta prie sudėtingos simbolinės raiškos. Svarbiausi modernistinio meno šaltiniai – asmenišką subjektyvų žmogų supančios tikrovės išgyvenimas ir šiuolaikinės civilizacijos patirtys. Didelę dalį modernizmo meno vienija žmogaus vidinės krizės tema, gyvenimą įprasminančių vertybių paieška[1].

Anot vieno apibūdinimo – „žema, liesa, maža, nuolat gyva nuo jos dvelkė kažkoku nepaprastu vaikiškumu, kažkoku keistu nerimu, bet ir žavingumu“, poetė išreiškė modernizmą vien savo gyvenimu, jeigu jos santykį su sava lytimi traktuosime kaip sudėtingą simbolinę figūrą.

Savo oficialios beprotybės laiku, izoliuota nuo visuomenės, Komornicka parašė svarbiausią kūrinį – storą eilėraščių sąsiuvinį „*Xięga poezji idylliczniej*“. Turint galvoje rašytojos gyvento laikotarpio meno srovę, šie eilėraščiai „turėtų“ būti modernistiniai. Tačiau viskas truputėlį painiau. Pavyzdžiui, eilėraštis „*Radość śliw*“, įtrauktas į minėtąją „knygą“, įrodo jos artumą romantizmui: „Poetai vis dar buvo artimesni gamtai, jie rašė apie miškus ir laukus, ežerus ir jūras suteikdami šioms erdvėms simbolinę reikšmę“[2], – eilėse nėra užuominų apie šiuolaikinį pasaulį (jokių sąsajų su

miestu, technologijomis, greitu tempu), kas yra būdinga modernizmui. Ši detalė labai svarbi, nes bent iš dalies leidžia paaiškinti Komornickos pasaulėžiūrą remiantis romantizmu: „Romantikai suvokė tragišką neatitikimą tarp idealo ir tikrovės, laisvės ir būtinumo, proto ir jausmų. Pripažindami vidinius žmogaus prieštaravimus romantikai neretai turėdavo suabejoti, ar idealai apskritai pasiekiami. Šis netikrumo jausmas vertė užsisklęsti savyje, įsiklausyti į slapčiausias nuojautas, stūmė į melancholiją, ilgesį“[3]. Tai, jog Komornickai buvo būdingas romantizmu persmelktas pasaulio suvokimas, liudija ir jos sesės Angelos prisiminimas: „Man atrodo, kad, nepaisant daugelio skirtingų psichikos elementų, tai ilgesys absoliutaus Gėrio ir Grožio, savo pranašumo jausmas ir nuslėpta, bet nuolat nugalima baimė dėl piktai jos asmenybėje vyravusios paslapties“[4]. Svarbiausi žodžiai – „ilgesys absoliutaus Gėrio ir Grožio“ (ilgesys idealų). Modernizmas ir romantizmas nėra vienintelis Marijos skilimas – 1907 metais poetė oficialiai pripažino esanti vyras ir atsisakė savojo moteriškumo.

Koks gi Komornickos gyvenimas iki 1907-ųjų, kai ji iš poetės tapo poetu[5]? Marija gimė 1876 metų liepos 25 dieną Grabowe prie Pilicos, kur praleido vaikystę ir jaunystę. Būdama vos šešiolikos debiutavo žurnale „Gazeta Warszawa“, o po dvejų metų išleido apsakymų tomelį „Szkice“. Nors patys apsakymai buvo vidutiniški, tačiau dėmesį atkreipusi brandi ir išvalgi kalbėjimo maniera pranašavo nepaprastą jaunos kritiškos merginos talentą. 1894 metų rugsėjį Komornicka, neturėdama jokio noro (tam galėjo turėti įtakos tuometinis priešiškas vyrų požiūris į moteris – studentes[6]), išvažiavo studijuoti į Kembridžą, kuriame praleido tik pusmetį. Anksti sužibėjusi savo talentais, greitai susižavėjo radikalių meninių pažiūrų rašytojais Wacławu Nałkowskiiu ir Cezariu Jellenta – antifilisteriško jaunimo vadovais. Komornicka juos vadino „Laokoono grupe“. Šios grupės susitikimo Varšuvoje rezultatas – 1895 metais išleista kolektyvinė knyga „Forpoczty“ – manifestas, pranašavęs naujos literatūros pradžia[7]. Vienas svarbesnių Marijos gyvenimo įvykių – 1898 metų birželio 23 dieną įvykusi santuoka su poetu Janu Lemańskiu, kuri truko tik dvejus metus dėl, sakoma, nesuderinamų charakterių skirtumų („komplikuota ir nerami Komornickos prigimtis konfrontavo su švelniu ir maloniu Lemańskiu“). Jau vestuvinėje kelionėje Lemańskis šaudė į Komornicką ir pusbrolių, įtikėjęs jų neištikimybe. Praėjus dvejiems metams, Komornicka išleido tomelį „Bańnie. Psalmodie“. O kitamet pradėjo bendradarbiauti su „Chimera“, ten spausdino ir savo kritiką. 1902 metais pasirodė savianalitiška poetės proza „Biesy“, kur ji prisipažįsta, kad ją kankina persekiojimo manija. 1903 metais Komornicka patyrė pirmąjį „smūgį“ Paryžiuje – prasidėjo psichikos sutrikimai.

Didžioji transformacija

Būdama 31-erių Komornicka sudegino savo turėtas moteriškas sukneles, paskelbė save esant vyru ir liepė ją vadinti Piotru Włastu (vėliau prijungė žodį Odmienec, kuris reiškia „keistuolis, išsigimėlis“). Prieš tai liepė išrauti jai visus dantis ir pakeisti veido formą. Šis aktas, šokiravęs visuomenę (ji vėliau atsiribojo nuo Marijos), nebuvo spontaniškas ar neapgalvotas. Marija ne tik konstatavo, jog ji yra jis, bet ir atpažino save kaip naujai įkūnytą Piotrą Włastą, legendinį Dunin-Wąsowiczowos šeimos, iš kurios buvo kilusi jos motina, pradininką. Be to, „Chimeroje“ pasirašinėjo pseudonimu „Włast“, domėjosi šeimos protėviais ir tapatumu.

Prof. Bogdanas Zakrewskis prisimena, kad Piotras buvo draugiškas ir labai įdomus pašnekovas, vienintelė sąlyga buvo, kad į jį būtų kreipiamasi tik vyriška vardo

forma[8].

Pakeitus lytį[9], visuomenė atstūmė Komornicką, ir ji pradėjo keliones po psichiatrines ligonines. Išsigelbėjimu nuo beprotnamių tapo Pirmojo pasaulinio karo pradžia 1914-aisiais. Tuomet ji buvo perkelta pas šeimą Grabowe, kur galėjo ramiai ir netrukdomai gyventi. „Nepageidaujamas nuomininkas“ (Marija Komornicka) gyveno senojo dvaro priestato pirmo aukšto kambaryje. Iš ten siuntė laiškus žmonėms – vienintelis likęs būdas bendrauti su išorės pasauliu. Šios tragedijos vaisius – geriausias ir svarbiausias Własto darbas – poezijos rinkinys „Xięga poezji idylliczniej“ (1917–1927), dedikuotas mamai.

Totalus visuomenės atskyrimas buvo netikėtas ir skausmingas, viename laišku ji rašo: „O, kaip liūdna gyventi šeimoje ir būti nuo visko izoliuotam! Kaip liūdna glūdėti vienatvėj be suirutės ir neturėti ramybės. Kaip liūdna būti su prasčiokais užkampy, kuris nėra mūsų namai.. Man atrodo, kad šie dalykai danguje veiktų taip pat niūriai ir šaltai“.

Nepaisant psichologiškai sunkių sąlygų, Włastas Grabowe „kaip kalinys“ pragyveno tris dešimtmečius. Paskutinius savo gyvenimo metus jis praleido slaugos namų lovoje dėl artrito negalėdamas atsikelti iš patalo. Tuo metu jau buvo mirusi motina, buvęs vyras, tėvas, Nałkowskis, Jellenta. Laidotuvių eisenoje ėjo tik dvi vienuolės ir Komornickos sesuo Angela. Ironiška – Komornicka mirė kovo 8-ąją, Tarptautinę moters dieną.

Beje, paskutiniaisiais savo gyvenimo metais laiškus ir atvirukus pasirašinėjo vardu „Maria“. Kartais tekstuose pasirodydavo moteriška gramatinė forma, kartais pasirodydavo visos jos gyvenimo formos[10]. Laišką, siųstą 1947 metų gruodžio 12 dieną, pasirašė abiem vardais: „*Maria Komornicka-Lemańska* (P.O.Włast = Piotr Odmieniec Włast)“.

Yra įdomių Marijos Komornickos ir Piotro Własto pasaulėžiūros skirtumų, nors, regis, tai tas pats asmuo. Pavyzdžiui, Marija buvo nusprendusi neturėti vaikų, o jos pjesė „Skrzydzeni“ pristatė santuoką kaip amžiną kovą dėl valdžios ir nestokojo tokių drastiškų detalių kaip vedybinė prievarta. Włastas motinystę vertino jau kitaip – „tinkamai“, jo paties kūryboje nestigo aistringos erotikos. Apskritai galbūt ši metamorfozė buvo akstinas Komornickai pasiekti neregėtų kūrybinių aukštumų ir išsivaduoti iš mąstymą gniaužiančių rėmų. Be to, reikia atsižvelgti į tai, jog menininkas yra *kitaip* jaučianti būtybė: „Kuo labiau kūrėjas jaučiasi su viskuo susijęs (kalbinamas, kviečiamas, liečiamas), tuo galbūt stipriau veikia ir egzistencinės savisaugos principas: neprarasti savojo „aš“, vidinės tapatybės, neišnykti. Juk kaip nevaržomas subjektyvumas naikina *kito* arba daikto ribas, lygiai taip pasaulio aktyvumas ar net agresyvumas (kai viskas liečia, viskas skauda ir skaudina) skaldo „aš“ vidinį branduolį, ardo sąmonės tapatumą. Ir iš čia matyti, kodėl menininkai dažniau serga dvasinėmis ligomis. Sąmonė neatlaiko nenutrūkstamų pasaulio atakų“[11]. Galbūt Komornicka pradėjo jausti tokius stiprius impulsus iš aplinkos, kad, norėdama nuo to apsisaugoti, susikūrė naują, matyt, stipresnę tapatybę. Kūno transformacija tapo įrankiu išlaisvinti sąmonei ar net pasąmonei.

Komornickos transformacijos aiškinimų yra įvairių. Jai / jam esant gyvai / gyvam, tai

buvo traktuojama kaip sunkus psichikos sutrikimas. Šiais laikais ta pati aplinkybė tikriausiai būtų įvardyta kaip transseksualumas, kai žmogus jaučiasi esantis kita lytimi negu gimė ir siekia susitapatinti su vidine lytimi vardo, išvaizdos ar net lyties (viso kūno) pakeitimu.

Feministinis aiškinimas teigia, kad Komornicka savo metamorfoze norėjo būti labiau „žmogumi“, o ne vyru. Jinai kaip kūrėja labai greitai pasiekė beveik viską, ką galėjo. Suvokdama, kad intelektualiai viršija ne tik daugybę moterų, bet ir daugumą vyrų, negebėjo savęs atrasti kultūroje, kurioje vien vyriška lytis suteikia žmogaus teises ir laisves. Moteris negalėjo dalyvauti rinkimuose, studijuoti ar pati priimti sprendimus (nebent teoriškai). Su panašia problema turėjo susidurti kone kiekviena romantizmo epochos moteris. (Lenkijoje tuo metu dar vyravo romantizmo reliktai, nors XIX a. pabaiga-XX a. pirmoji pusė priskiriama modernizmui; Anglijoje jau pūtė emancipacijos vėjai). Zofia Nałkowska (minėto Wacława Nałkowskio duktė), būdama penkiolikos, apie tai rašė „Dzienniky“ („Dienoraštyje“): „Vyras gali pažinti pilną gyvenimą, juk vyras yra tapatus žmogui. Moterims palikti tik gyvenimo trupiniai: privalai būti arba moterimi, arba žmogumi“ (1899, spalio 5)[12]. Svarbu paminėti, jog Nałkowską ir Komornicką siejo tam tikras ryšys. Iš pradžių Komornicka Nałkowskai buvo savotišku pavyzdžiu. Dėl šios priežasties Zofijos „Dzienniky“ nemažai dėmesio skirta poetei Marijai Komornickai. Nepaisant to, pačios Zofijos gyvenimas – tai tarsi Marijos gyvenimo priešingybė: kai ji pirmoji 1907 metais per Lenkijos moterų suvažiavimą reikalavo lygios su vyrais erotinės laisvės, tais pačiais metais Komornicka atsisakė viso savo moteriškumo.

„Sunku man įsivaizduoti, kur dingio nuostabus talentas ir apsiniaukusi Komornickos siela, uždaryti daugybei metų į beprotnamį“, – rašė Zofia Nałkowska.

Be Zofijos „Dzienniky“, daug informacijos apie Komornicką gauname iš motinai rašytų Komornickos laiškų. Poetės santykis su šeima (ypač su motina) buvo gana sudėtingas. „Stebiuosi, kad man priekaištaiji dėl sijos. Nenusipelniau to. Kas per palaidinė, juk per ankšta. Peleriną dėvėk.“ Marijos Komornickos mama ėmė kontroliuoti savo dukros egzistenciją ir sprendė dėl tolimesnio uždarymo. „Betgi aš niekad nebūsiu beprotė, – nepaisant to, apkrovei mane visa krūva neabejotinų įrodymų“ (1909, birželio 17)[13].

Iš tiesų, pati Komornicka nelaike savęs pamišusia: „Esu absoliučiai įsitikinęs, kad anksčiau ar vėliau sulauksiu savo rehabilitacijos, kuri ne vieną nutrenks, o daugybę net labai dorų žmonių sudegins gėdos liepsnose arba išblukins nepataisomoje žaloje“ (1909, birželio 27)[14]. Ir ji buvo teisi. Savotiškas Komornickos sugrįžimas iš tremties ir susidomėjimas jos kūryba – 60 metais pasirodžiusi plati biografija. Taip pat tuo metu atsirado pirmosios Marijos Podrazy-Kwiatowskos studijos. Išėjo rinkinys „Miscellanae z progranicza XIX i XX wieku“, kur labai daug dėmesio skirta Komornickai. Be to, poetės istorija buvo įkvėpimas Tadeuszui Różewiczui parašyti pjesę „*Białe małżeństwo*“. 1979 metais pasirodė Marijos Janionio škicas „Gdzie jest Lemanska?“, 1981 – Edwardo Bonieckio monografija „Modernistyczny dramat ciała. Maria Komornicka“, Katarzynos Ewos Zdanowicz knyga „Kto się boi Marii K.?”

90-ųjų pabaigoje Komornicka susidomėjo Izabela Filipiak, kuri jai paskyrė savo daktaro disertaciją. Vėliau iš to atsirado „Księga Em“. Knygos antraštė „Em“ yra Marijos Komornickos sceninis *alter ego*.

Maria Komornicka, anuo laiku pasmerkta dėl savo nesuvokiamo skilimo, dabar apibūdinama kaip nepaprastai talentinga, nors Własto gyvenimo dalį nugyveno labai vieniša. Stanisławas Pigonas apie ją atsiliepia taip: „Tai buvo literatūrinė individualybė, šiandien pamiršta, bet kitados labai įžymi ir garsi apstulbinusi ir sužibusi kaip ryškus, nors trumpalaikis meteoras“[15].

„Bet kiekviena individuali tiesa, palyginus su realybe, kreivai iškreipta kreivame mūsų prisiminimų ir mūsų sąmonės veidrodyje, yra toli nuo tiesos“, – papildo Angela Komornicka[16].

Radość śliw

...Nagle zatrzymał mnie tuman radości!
 To chmura drzew radowała się w sadzie.
 Przysięgam wam, że mówię bez przenośni!
 Z tych młodych śliw kurzyło się rozradowanie
 Jak z młodych ludzkich głów!
 Co za promienienie zwichrzonych gałązek!
 Kipiały niemym szałem! Wyciągały
 Żywe gałązek drewno jak promienie!
 A cóż za wielkie szczęście im się stało?..
 Jakieś głębokie, niesłychane, w samym szpiku!
 Jakieś cud-zdarzenie miazgi rdzennej?!
 Wiem już!... Doszedł mnie szept tajemniczy:
 „PRZED ŚWITEM SPADŁO TROCHĘ ŚNIEGU...”
 Na mokrą czarną ziemię spadł tak biały!..
 Przez powietrze leciały gwiazdeczki,
 Układały się z cichym ładem (ludzie spali)
 Jak Aniołów dar, szata godowa.
 Z wolna dniało – czy też światło biło od śniegu..
 Czy pojmujesz magię słów tych, człowiecze?
 Przed świtem... trochę śniegu... dniało...

Pokusa

Ciagną mnie zła sfinksowe lice -
 Ciągnie płomiennie-czarna toń -
 Jej niezgłębione tajemnice -
 Jej świetne, ostre błyskawice
 I rudej szerci dzika woń.
 Gorący dech demona pali
 Mą nagą pierś, mój nagi kark -
 Chór potępionych słyszę w dali,
 Z chrzęstem drzew suchych, z szczękiem stali -
 I drzę... i wtórzę ruchem warg.
 Na trzęsawiska ostre trawy
 Weszły me nogi czyste - bosc -
 Przede mną łuny rozświt krwawy -
 Za mną szemranie trwóg bezgłose...
 I oddalony płacz siklawy...

Slyvų džiaugsmas

...Netikėtai mane sulaikė džiaugsmo migla!

Tai debesys medžių sode džiaugėsi.
 Prisiekiu jums, kad kalbu be metaforų!
 Iš šių jaunų slyvų garavo džiaugsmas
 Kaip iš jauno žmogaus galvos!
 Kas per spindulingos sušiauštos šakelės!
 Putojo tyli beprotybė! Ištempė
 Gyvų šakelių medieną kaip spindulius!
 Kas gi iš didelės laimės jiems atsitiko?...
 Kokie gilūs, negirdėti, savuose čiulpuose!

Kokie stebuklai - įvykiai minkštimuose šerdies?!

Aš žinau jau!.. Paslaptingas šnabždesys pasiekė mane:
 „Prieš aušrą iškrito truputis sniego...“

Ant drėgnos juodos žemės nukrito taip baltai!..

Iš oro skrido žvaigždelės,

Klostėsi ramiai, tvarkingai (žmonės miegojo),
Kaip Angelų dovana, Dievo skraistė.
Lėtai švito – argi ir šviesa buvo nuo sniego?..

Ar supranti šių žodžių magiją, žmogau?
Prieš aušrą... truputis sniego... švito...

Pagunda

Mane traukia blogio paslaptingas veidas –
Tai trauka liepsnojančios – juodos gelmės –
Jos neištirtos paslapties –
Jos nuostabių, ryškių žaibų

Ir rudų šerių laukinio kvapo.

Degina karštas demono kvėpavimas
Mano nuogą krūtinę, mano nuogą kaklą –
Chorą pasmerktųjų girdžiu tolumoje
Su sausų medžių traškėjimu, su plieno žvangėjimu –
Ir drebu... ir akompanuoju lūpų virpėjimu.

Per liūdnas aštrias žoles
Atėjau švariomis pėdomis – basakojė –
Prieš mane kruvinas aušros raudonis –
Su manim šlamėjimas nebylios baimės...

Ir tolimas kalnų krioklių verkimas...

[1] Giedrius Viliūnas. Literatūros vadovėliai 11-12 klasei. Mažoji serija / Modernizmas, I dalis. XX amžiaus pirmoji pusė. – Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 5.

[2] Saulius ŽUKAS. Literatūros teorija. Atidus skaitymas // Vidurinės mokyklos 11-12 klasei, II dalis. – Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 53.

[3] Saulius ŽUKAS. Literatūros teorija ir kūrinių interpretacijos // Literatūros vadovėlis 11-12 klasei, I dalis. – Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 140.

[4] http://www.innastrona.pl/kult_ludzie_komornicka.phtml

[5] <http://www.grupaphp.com/klasyka/komornicka.php>

[6] http://en.wikipedia.org/wiki/Female_education#Modern_period

[7] http://www.innastrona.pl/kult_ludzie_komornicka.phtml

[8] Ten pat.

[9] Pakeisti lytį iš esmės nebuvo įmanoma, todėl, sakydama „pakeitus lytį“, turiu omeny jos asmeninį apsisprendimą vadintis kita lytimi.

[10] Lenkų kalboje skirtingai nei lietuvių kalboje gausu specifinių dalykų, atskiriančių moteris ir vyrus net gramatine forma, pvz, giminę atskleidžia ir veiksmažodis.

[11] Viktorija DAUJOTYTĖ. Literatūros filosofija. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 65-66.

[12] http://www.innastrona.pl/kult_ludzie_komornicka.phtml

[13] Ten pat.

[14] Ten pat.

[15] <http://www.grupaphp.com/klasyka/komornicka.php>

[16] http://www.innastrona.pl/kult_ludzie_komornicka.phtml